

NÉMETH KRISZTINA¹

HÁZI ÁPOLÓK – „ÚJ/GLOBÁLIS” HÁZICSELÉDEK?

A cselédmetafora két házi idősápolással foglalkozó nő történetében

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2016.4.26

ABSZTRAKT

A tanulmányban két házi idősápolással foglalkozó nyugdíjas nő történetén keresztül próbálom értelmezni, hogy mit jelent számukra a munkához asszociált cseléd szerep. Mindkét nő nyugdíjasként vállalta ezt a munkát, négy-hathetes váltásokban járnak (jártak) ausztriai és németországi háztartásokba házi segítséget nyújtani egyedülálló vagy éppen a családjukkal egy fedél alatt élő időseknek. Történetük egy pontján mindketten cselédmunkaként azonosították a külföldi családoknál vállalt idősgondozást – a kérdés, hogy mit jelent ez számukra; valamint, hogy milyen összefüggéseket fed fel és rejt el ez a metafora. A tanulmány előbb a mai házi segítők és az előképnek is tekinthető házi cselédek szerepe és pozíciója közötti strukturális párhuzamokat tárgyalja, majd a cselédlét szubjektív jelentéstartalmait igyekszik kibontani a megélt élményekből, valamint az élet- és családtörténeti összefüggésekből rámutatva a cseléd szereppel való azonosulás és e szerep távolításának dinamikájára, valamint arra, hogy mi teszi ezt a házi cselédekkel szubjektíve érzékelt párhuzamot mégis széttartóvá.

Kulcsszavak: házicseléd, házi segítő, idősápolás, transznacionális migráció

¹ Szociológus, PhD, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK RKI

DOMESTIC CARE WORKERS – “NEW/GLOBAL” MAIDS?

The metaphor of being a maidservant in two female domestic care worker’s stories

ABSTRACT

In this paper, I try to understand what it means to be a domestic care worker by scrutinizing the maid-role associated with this work in the story of two women working in the transnational care economy. Both of them were pensioners when they took on this job: they go (went) to German and Austrian households for 4 or 6 week-long periods of time, and look(ed) after elderly people (single or living together with a family) in their homes. At a certain point of their story, these women referred to themselves as maids (domestic servants, maidservants) highlighting the subjectively perceived nature of the care work done in foreign households. My question is: what does this mean for them personally and how does the metaphor of being a maid work in their stories? What kind of relationships are revealed and wrapped or masked by using it?

The first part of the study seeks structural parallels, that is, similarities between the position of the care worker in our times and the position of the former maidservant, which may be considered as a predecessor of this social and economic relation. My aim is to interpret the subjective meaning of ‘being a maidservant’ by analysing lived experiences and some hints of these two women’s lifestories and family histories. Both stories are built on a specific dynamic of taking and distancing of the role of maidservant, which shows that there is an inner ambiguity in this position, while this subjectively perceived and constructed parallel between the domestic care workers and former maidservant seems to be rather divergent.

Key words: domestic worker, maid(servant), domestic care worker, care migration, transnational migration

HÁZI ÁPOLÓK – „ÚJ/GLOBÁLIS” HÁZICSELEDEK?

A cselédmetafora két házi idősápolással foglalkozó nő történetében

A tanulmányban két házi idősápolással foglalkozó nyugdíjas nő történetén keresztül próbálom értelmezni, hogy mit jelent számukra a munkához asszociált cselédszerep. Ilona közel 80 éves, irodistaként ment nyugdíjba még a rendszerváltás előtt. Több mint tíz éve vállal hathetes váltásokban feketén házi idős gondozást Németországban. Ágnes 60 éves, évtizedeket töltött az egészségügyben, utóbb a szociális szférában is dolgozott. Ő is nyugdíjasként kezdett külföldre járni, bejelentés nélküli házi ápolóként megfordult Németországban és Ausztriában. A beszélgetések 2015 végén és 2016 elején készültek,² ekkor Ilona azt fontolgatta, hogy hamarosan abbahagyja ezt a munkát, Ágnes pedig néhány hónappal az első beszélgetésünk előtt hagyott fel vele. Történetük egy pontján mindketten cselédmunkaként azonosították a külföldi családoknál vállalt idős gondozást – a kérdés, hogy mit jelent ez számukra; valamint, hogy élet- és családtörténetükből milyen összefüggéseket fed fel és rejt el ez a metafora.

A hasonlat használata diszkurzív korlátokba ütközik, amivel számot kell vetnie az elemzésnek. A cselédszerephez asszociált negatív jelentések (Illyés 2005 [1936], Erdei 1973 [1938], Czingel–Tóth 2014) és a pozícióhoz tapadó továbbélő stigma ugyanis aligha jelent olyan szerepet és társadalmi pozíciót, amivel könnyen, a pozitív énkép fenntartásával lehetne azonosulni, s egy interjú keretében erről bőven beszámolni. Ezért inkább a metafora használatának elhárító és retorikai funkciói kerülnek a vizsgálódás fókuszába, miközben az sem kizárható, hogy a cselédszerep mint társadalmi előkép kognitív szinten, *egyénileg* releváns fogódzót nyújt a házi idősápolással foglalkozóknak a saját pozíciójuk értelmezéséhez.

Az elemzés során szem előtt tartottam azt a módszertani alapvetést, miszerint nincs közvetlen és feltétlen összefüggés egy jelenség interjúbeli említésének gyakorisága, kidolgozottsága és annak szubjektív fontossága között. Azaz, olyan személyesen fontos dolgokról is hallgathat valaki egy interjúban, amelyek valamiért nehezen megoszthatók (elmondhatatlanok vagy kimondhatatlanok), és ehelyett beszélhet hosszan egy számára valószínűleg érdektelen dologról, például azért, hogy elterelje a beszélgetés fonalát. A cselédszerepre vonatkozó szűkszavú utalások következképpen a belsőleg kialakított jelentések megosztásának dilemmáira (a szégyen, a metafora kidolgozása, a szerepazonosulás és -távolítás) is utalnak, így az elemzés a kimondás és a körülírás dinamikájára is figyel. Az, hogy mikor és milyen élmények elmesélése után kerül elő a cseléd szó, éppolyan informatív, mint az, hogy egyik nő sem használt szerepére és saját magára más, közelebbi fogódzót nyújtó kifejezést, miközben az elvégzett munkára néha a gondozás kifejezést használták, de legtöbbször elkerülték a szerepre, munkakörre

² Az interjúk *A Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra* c. OTKA kutatás keretében készültek.

A kutatás résztvevői: Durst Judit, Fehér Katalin, Németh Krisztina, Váradai Monika Mária (kutatásvezető), Vidra Zsuzsa, Virág Tünde. Ilonával a félig strukturált mélyinterjút Virág Tündével készítettük, az Ágnessel készült interjúkat (egy félig strukturált mélyinterjút és egy narratív módszerrel készült családtörténeti/kiegészítő interjút) egyedül vettem fel.

A települések és az interjúalanyok nevét megváltoztattam.

expliciten utaló megnevezéseket. (Arra a kérdésre például, hogy milyen munkát kell elvégezniük általában a családoknál, Ilona így felelt: „Mindent a világon.”)

A cselédmetafora jelentésrétegeinek értelmezéséhez azokat a szöveggörnyezetből kiragadott részleteket vizsgálom, amelyekben előfordul a cseléd szó, és azokat, amelyek az ekként azonosított helyzetekhez szorosan kötődnek. Az interjúrészleteket előbb dekontextualizáltan vizsgálom finomelemzéssel (Kovács 2007), majd az élet- és családtörténeti összefüggések feltárásához a biográfiai elemzés első lépését (a megélt élet rekonstrukciója) mozgósítom (ld. bővebben a hermeneutikai esetrekonstrukció részeként Rosenthal 1993, Kovács 2007), végül a dekontextualizált részleteket az előzőleg kirajzolódó életösszefüggésekbe illesztve próbálom értelmezni. Nem végzem el azonban a két élettörténet teljes hermeneutikai esetrekonstrukcióját³ (Rosenthal 1993, Kovács–Vajda 2002), viszont a kiragadott részletek és a mégoly korlátozottan rekonstruált élettörténet viszonyát egymás fényében próbálom – e korlátok között – dinamikusan értelmezni (ld. Kovács 2007, Kovács–Vajda 2002).

A cselédmetafora beszüremkedését a házi idősápoló szerepének leírásába nemcsak személyes, szubjektíve megélt és értelmezett tapasztalatok mozgathatják, hanem a társadalmi struktúrában elfoglalt hely valamint az alkalmazó családokhoz fűződő viszony is analógiákat kínál. Ezért a két interjúhoz előbb külső nézőpontból közelíték, megkeresve azokat a megélt élményekből felfejthető párhuzamokat, amelyek a házi idősápolók és házicselédek társadalmi pozíciója és a háztartásokban elfoglalt helye között mutatkoznak.

A család magánszférájában élő háztartási alkalmazottak⁴ jelenléte ugyanis a modern időkben a polgári család funkcióváltozásához kötődik; a XIX–XX. század fordulóján a nők felszabadulása a házimunka alól és a család reprezentációs feladatainak nőkre hárulása hívta életre a házicselédség intézményét (Gyáni 1983). Az utóbbi évtizedekben a nők tömeges munkába állása miatt jelentkező „gondozási deficit” (Ehrenrich–Hochschild 2004: 8, Parrenas 2001, 2004), a többgenerációs család felbomlása, az előregedő társadalmak megnövekedett ápolási szükséglete, valamint az állam csökkenő szerepvállalása és a szociális ellátás részben egyénekre

3 Egyfelől azért nem végeztem el a két élettörténet hermeneutikai esetrekonstrukcióját, mert nem narratív életútinterjúk (Rosenthal 1993, Kovács–Vajda 2002) készültek, hanem narratív és nem narratív kérdezői technikákat egyaránt használó félig strukturált (mély)interjúk. Másfelől az elemzés célja nem a két élettörténet esettanulmányként történő megértése, hanem a cselédmetafora szubjektív jelentéseinek feltárása.

A külföldi munkavállalást egyfajta boldogulási stratégiaként értelmező és annak személyes életesélyekre, családtagokra és a helyi társadalmakra gyakorolt hatásait vizsgáló kutatás keretében készített interjúk eredetileg nem törekedtek a teljes élettörténet feltárására, hanem a migrációval, a külföldi munkával (így például a házi ápolással) töltött idő családi, személyes és egzisztenciális összefüggéseire összpontosítottak. A kérdésekkel orientált felidézés tehát nem volt teljesen szabad, azonban az interjúk során törekedtünk arra, hogy teret adjunk az asszociációkon alapuló mesélésnek. A cseléd szóhoz például csak narratív kérdésekkel (visszaidézés) közelítettünk, ezzel is kerülve az esetleges kutatói sugalmazást.

A fokozatosan mélyülő interjúhelyzetben egyre fontosabbá váltak a családtörténeti morzsák. Ilonával egy két és fél órás ülésben találkoztunk, Ágnessel egy másfél órás félig strukturált interjú és az azt követő terepi látogatás alkalmával egy narratív technikán alapuló családtörténeti (kiegészítő) interjú készült. Ily módon a szó szerinti (a szüneteket, az érzelmeket is rögzítő) interjúátiratokból kinyerhetők voltak a főbb élettörténeti adatok. Bár ezek nem teljeseek, megpróbáltam „a megélt élettörténet”, azaz a biográfiát kibontani. (A narratív technikát és/vagy biográfiai módszert alkalmazó kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a migrációs tapasztalatokra fókuszáló beszámolók szétfeszíthetik a standard életútinterjú kereteit, és így korlátozottabb lehetőség nyílik a megélt élettörténet rekonstruálására) (Lutz 2011).

4 A háztartási alkalmazott kifejezés ebben az összehasonlításban problematikus, mivel a *domestic worker* kifejezést is így fordítják, de a házicselédek is gyakran így emlegetik. Az '50-es évektől a háztartási alkalmazott kifejezés lassanként felváltotta a korszakban egyre pejoratívabbá váló cseléd kifejezést (vö. Gyáni 1983, Czingel–Tóth 2014). Ezért a házicseléd és háztartási alkalmazott kifejezéseket szinonimaként használom, míg a napjaink transznacionális házi alkalmazottait házi idősápolónak vagy – kiterjesztettebb feladatkör esetén – házi segítőnek nevezem.

(családokra) hárított feladata tartja a nukleáris családok körében (vagy közelében) a házvezetőnőket, dadákat, idősgondozókat, akiket formális vagy informális megállapodás illetve bizalmi kapcsolat fűz munkaadóikhoz (Ehrenreich–Hochschild 2004, Cheever 2004, Rivas 2004, Anderson 2004, Parrenas 2001, 2004, Yeates 2009, Turai 2014, Lutz 2011).

A globális migráció feminizálódása, a nyugat-európai háztartásokban mutatkozó megnövekedett gondozási szükséglet, valamint a házimunka továbbélő feminizáltsága tehát egymást erősítő tényezők. Az „új gender-egyezmény” (*new gender arrangement*, Friese 1996, idézi Lutz 2011:10) úgy mentesíti a „nyugati” vagy „a globális északon élő” nőket a házimunka alól, hogy a háztartásokban keletkezett munka- és gondozáshiányt más nőkre (többnyire bevándorlóokra) hárítja. Ez egyfelől újratermeli a magánszférában nem-termesztéknek bélyegzett munkát végző, alávett gender-pozíciót, másfelől újra kialakítja a polgári háztartáshoz nem családtagként kötődő fizetett munkavállaló státuszát (Lutz 2011).

A globális viszonyok között a házi segítők munkavállalása, útvonalai és stratégiái kiágyazódnak a nemzetállami keretektől. A külföldön vállalt munka transznacionális szereplőkké teszi a lokalitásukból kiágyazódó nőket, akiket a globális egyenlőtlenségek világszerte, így Magyarországon is, egyre nagyobb számban indítanak útnak (Ehrenreich 2004). Terepi tapasztalataink azt mutatják, hogy a lokalitáshoz kötődő kapcsolatok továbbra is kulcsfontosságúak, hiszen innen indulnak azok a többé-kevésbé intézményesült, formális vagy informális hálózatok, melyek több, mint tíz éve összekötik a magyar vidéki periférián⁵ élő nőket a németországi vagy ausztriai családokkal és a gondozásra szoruló idősekkel. Az ismeretségen, bizalmi kapcsolatokon alapú hálózatot a munkaszervezőként is működő sofőrök mozgatják, akik fuvar- és közvetítési díj fejében háztól házig hozzák-viszik négy-hat hetente a környékbeli idősgondozókat, és ha szükséges, segítenek újabb családot (munkahelyet) találni.

SZUBJEKTÍV ÉLMÉNYEK – STRUKTURÁLIS PÁRHUZAMOK

Az egykori házicselések (háztartási alkalmazottak) és a mai házi segítők és ápolók mindennapjai, strukturális pozíciója és társadalmi szerepe között több párhuzam is mutatkozik.⁶ A két nő történetéből kiragadott életképek voltaképpen a makro- és mikroszint között közvetítenek; megmutatják, hogy a szubjektíve észlelt és értelmezett élmények a társadalmi struktúra által közvetítettek, azaz társasan-társadalmilag meghatározottak. Az élethelyzetek és élmények cselédléthez kötöttségét elsőként a külső megfigyelő pozíciójából veszem szemügyre, függetlenül attól, hogy egy-egy kiragadott részletet az érintettek ebbe a kontextusba helyezték-e vagy sem. A hol közelinek, hol távolinak tetsző cselédhasonlat azért sem érdektelen, mert mind a kibocsátó közeg (Magyarország), mind a célországként választott befogadó országok (Németország, Ausztria) társadalmi hagyományaiban van előképe a cselédtartásnak, amely néhány generációnyi távolságból elérhető emlékeket, felidézhető szereppattribútumokat nyújt a történeteiket megosztó nyugdíjas nőknek.⁷

5 E tanulmány keretei között csak a kutatási terepként kiválasztott, periférikus helyzetű lokalitásokban gyűjtött tapasztalatokra hivatkozom, hiszen ezek adják az elemzett interjúk társadalmi kontextusát, azonban a külföldi munkavállalás, köztük a házi időszápolás, a jobb helyzetű régiókban, a hazai „centrumterületeken” is létező jelenség.

6 Az elemzés keretei között a háztartások és családok körüli feladatokat ellátók közül csak a gondozottakkal vagy azok családjával egy háztartásban élő házi ápolókkal foglalkozom, de a párhuzamokat és analógiákat firtató szakirodalmi áttekintés esetenként túllép ezen a kategórián.

7 Míg Nyugat- és Észak-Európában az I. világháború után gyorsan visszaszorult a háztartási alkalmazott intézménye, addig a kontinens keleti felén ez a társadalmi kapcsolat makacsul tartotta magát (Gyáni 1983, Czingel–Tóth 2014).

A háztartási alkalmazott, azaz a házicseléd éppúgy a család „része és tartozéka” (Gyáni 1983: 11) volt, mint ma a házi ápoló vagy segítő. Míg az előbbieket egy fedél alatt éltek a családdal, amelyet kiszolgáltak, az utóbbiak választhatnak a családdal való együttélés vagy a különélés között. A beköltözés vagy a különálló lakhely választása egyfelől a feladattól, a családban vállalt funkciótól függ, másfelől a munkavállaló lehetőségeitől és attól, hogy mennyire kiszolgáltatott. Általában a frissen érkezett, nagyobb távolságról jövő (külföldi) migránsok a bentlakást választják, hiszen az egyszerre kínál pénzkeresetet és lakhatást, miközben a magánszféra, a család otthona nagyobb védelmet nyújt az illegálisan érkezőknek (Yeates 2009, Rivas 2004, Anderson 2004). Ez a közelség azonban nemcsak elrejt, hanem az esetleges visszaélések, kizsákmányolások nyomait is elfedheti. (Lutz 2011) Az 1876. és az 1907. évi magyar törvények szerint a háztartási alkalmazott a családfő „háznépének tagjává” (Gyáni 1983: 18) vált és a családfő gyámsága alá került. A házicselédletet következképpen „a személyes függés viszonyaival átszótt szolgálat” (Gyáni 1983: 22). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a cseléd fegyelmezésére, adott esetben testi fenyegetésére vagy akár a szerződéstől elálló munkavállaló hatóság általi kényszerítésére is voltak törvényadta lehetőségek – bár utóbbira csak ritkán került sor. Kutatások feltárták, hogy a képzetlen, megfelelő engedélyek nélkül érkező bevándorló nők ma is kiszolgáltatottak, s házi alkalmazottként találkoznak pszichés vagy fizikai bántalmazással, illetve szexuális zaklatással (Ehrenreich 2004, Anderson 2004). A bántalmazások és visszaélések mellett a munkaadóval egy fedél alatt élő házi alkalmazottak könnyebben kihasználhatók. Ágnes egy esetben egy fiatalabb és gyanútlanabb kolleganőjét ért szexuális zaklatásra is utalt, emellett a betegek frusztrációjából, időskori rigolyáiból vagy a családi konfliktusokból fakadó érzelmkitörések elviselése gyakran ma is része a házi ápolók életének (Rivas 2004, Anderson 2004, Cheever 2004, Kordasiewicz 2014).

A házi ápolók munkája a gondozás huszonnégy órás szükségletéből adódóan nem munkaidőhöz kötött, és megköveteli a közös háztartásban élést. Jóllehet az egykori háztartási alkalmazottak is bentlakók voltak, nagy különbséget jelent, hogy a feladataik között a másokról (például gyerekekről, idősekről) való *érzelmi* gondoskodás csak másodlagos szerephez jutott a házimunkához képest. Azonban a házi ápolókra a családtagok az idős ember összes gondozási szükségletét ráháríthatják a segítségnyújtástól a háztartásvezetésen át az érzelmi és kommunikációs szükségletekig (Rivas 2004). A gondoskodás „áruvá válása”, előírt és fizetett jellege nehezen feloldható feszültséget teremt (Anderson 2004, Rivas 2004), ugyanis „*a gondozó soha nem tudja kifejezni azt, hogy igazán törődik valakivel, mert bármit is tesz, semmit nem tekintenek ajándéknak*” (Rivas 2004: 82).

Ugyancsak párhuzam mutatkozik azokban az élethelyzetekben, amelyek a fiatal vagy éppen az idősödő, nyugdíjas korú nőket ezekben az eredetileg átmeneti életszakaszként számon tartott alkalmazásba terelik. Korábban a házicselédletet túlnyomórészt az alacsonyabb társadalmi származású hajadonok választották.⁸ Háztartási alkalmazottnak lenni a legtöbbjük számára átmeneti (vagy ennek gondolt) életszakasz volt, a felkészülés az önálló életre, felfelé törekvésük első lépése. A társadalmi mobilitás mellett ezeknek az éveknek rejtett szocializációs funkciója is volt: felkészülés a feleség- és az anyaszerepre, a középosztályi viselkedési szabályok mint norma vagy ideál interiorizálása és a polgári konyha fortélyainak megismerése (Gyáni 1983, Lutz 2011). Ma a fiatal, családalapítás előtt álló nők fizetett háztartási munkavállalásában (*domestic work*) vitathatatlan a mobilitási ambíció, az egzisztenciateremtés (tőkefelhalmozás) vágya, miközben az anyaszerepből kikerült nyugdíjas korú nők inkább a státusz-

8 Jóllehet a házicselédék társadalmi rekrutációs bázisa nem korlátozódott kizárólagosan a parasztságra, legfeljebb 3–4%-uk érkezett a kispolgári státusszint feletti családból (Gyáni 1983).

megtartásért vagy a következő generációk elindításért küzdenek, csakúgy, mint a gyermekeiket kényszerűségből otthonhagyó anyák (ld. Parrenas 2004, 2001, Lutz 2011). Az alacsony presztízsű, hagyományosan alulfizetett háztartási munka (*reproductive work*) továbbra is feminizált, annak ellenére, hogy a háztartásokban foglalkoztatott (bevándorló) nők átlagos iskolai végzettsége globális szinten folyamatosan emelkedik. Ugyancsak jelentős különbség az elődökhöz képest, hogy a mai „új cselédség” (*new maids* – Lutz 2011) igyekszik elkerülni a beköltözést a családhoz, gyakran középosztályi eredetű, az átlagos életkora magasabb és nagy erőfeszítéseket tesz azért, hogy ne szakadjon ki teljesen a saját családjából (Lutz 2011) – voltaképpen transznacionális ingázó életmódot folytat.

A házicselédék munkaköre „előre nem körülírt tevékenységeket” (Gyáni 1983: 19) foglalt magában, ami gyakorlatilag a háziasszony találékonyosságára bízta az alkalmazottak foglalkoztatását, akiknek rögzített munkaidő híján a vasárnap délutáni kimenőtől eltekintve szabad idejük sem volt. A nap folyamán egymást váltották az intenzív munkával és a rövidebb pihenővel töltött időszakok, ám eközben is folyamatosan rendelkezésre kellett állniuk (Gyáni 1983). Ilona és Ágnes is huszonnégy órás munkaidőről, illetve állandó készenlétről számolt be az ellátásra szoruló állapotától függően: Ilona soha nem mert mélyen aludni, mert a rá bízott idős gyakran leesett az ágyról, míg Ágnesnek az okozott gondot, hogy a rá bízott idős férfi éjjelenként magáról elfeledkezve bot nélkül járt-kelt a lakásban.

Cselédnek lenni a múlt században voltaképpen azt jelentette, hogy szakképzettség nélküli házi mindezenként kellett dolgozni, s a befogadó családok egy része ma is így tekint a hozzájuk érkező házi ápolókra, akik nehezebb helyzetben vannak, mint a család életéhez lazábban kapcsolódó, kötött munkaidőben dolgozó vagy előre meghatározott feladatokat ellátó házvezetőnők, dadák vagy szakácsnők. Ágnes először egy németországi tanyán egy többgenerációs gazdálkodó családnál vállalta az idős, mozgáskorlátozott házaspár ellátását, de hamar kiderült, hogy a család összes gondozási szükséglete (idősek, betegek, kisgyerekek) rá hárul, miközben a házimunkák átvállalása mellett mezőgazdasági munkákat is kellett végeznie. Ő úgy érezte, hogy jelenléte az idős és magatehetetlen asszonyban a maximális kiszákmányolhatóság érzését keltette, aki engedve a kemény paraszti munkával töltött aktív kor után a mozdulatlanságra ítélt öregkorból fakadó frusztrációinak, élvezte a másik feletti rendelkezést, és örült, hogy „*van neki egy ugráló bohóca*”, akivel bármit elvégeztethet.

A házi segítő (pl. házvezetőnő, dada) alkalmazása ma is presztízskérdés (Anderson 2004, Kordasiewicz 2014, Lutz 2011), akárcsak a két világháború közötti magyar társadalomban, ahol a cselédtartás a középosztályi lét egyik megkülönböztetett attribútuma volt – még a korszak végén is, amikor a többnyire középosztályi nivót el nem érő háztartásokban terjedt a leggyorsabban (Gyáni 1983). Az ’50-es, ’60-as években az ideológiai-politikai váltás ellenére is szinte változatlan tartalommal maradt fenn ez a társadalmi kapcsolat (Czinger–Tóth 2014).

A mai ápolók, segítőik jelenléte gyakran úgy járul hozzá a családok presztízstermeléséhez, hogy a munka elvégzői többnyire láthatatlanok maradnak. Ennek ellenére a segítőik fizikai megkülönböztetése (pl. köténytviselés, a ruháik külön mosása) stigmaként hat (Cheever 2004, Anderson 2004, Kordasiewicz 2014). A láthatatlanság azonban nem pusztán a négy fal közöttiséget, a családnak való alárendeltséget, valamint a véget nem érő (láthatatlan és lebecsült) házimunka elvégzését jelenti. Utóbbi ugyanis egyben a társadalmi (presztízis)viszonyok, valamint a családi, emberi kapcsolatok újratermelése és megerősítése is (*reproductive work*), miközben az átvállalt munka miatt megnövekedett szabadidő előnyeit az alkalmazó élvezzi (Yeates 2009).

A láthatatlanság társas elszigeteltséggel is jár (Gyáni 1983, Rivas 2004, Anderson 2004, Kordasiewicz 2014, Turai 2014). Nemcsak a munkanap változó, jószerevével a végtelenségig nyújtható mivolta, hanem az állandó felügyeletre szoruló gondozott is távol tartja a munkavállalót a külvilágtól. Ahogy egykoron a házicselédéknek a családjuktól távol, egymagukban kellett helytállniuk az idegen környezetben, úgy a külföldi munkát vállaló házi ápolók is nyelvi, kulturálisan idegen háztartásokban élnek. A kiszakadás és a beilleszkedés erőteljes kulturális adaptációt kíván mind a tágabban értelmezett befogadó közeghez (a városi, polgári kultúrához, a külföldi viszonyokhoz), mind az alkalmazó családhoz, az idős emberhez. A globális viszonyok közepette a modern migráció nagy (kulturális) távolságokon átívelő útvonalai tovább mélyítik a gondozó és gondozott közötti nyelvi, kulturális és gazdasági szakadékot. A két nő nemcsak nyelvi nehézségekről számolt be – bár olyan eset is akadt, amikor gyengébb német nyelvtudása miatt bántak lekezelően Ágnessel. Ilona arról is mesélt, hogy az idős, leépülő ápolókkal gyakran egyáltalán nem lehetett beszélni, mivel nem voltak kapcsolatban a külvilággal; némán bámultak maguk elé vagy éppen a függőnnyel táncolva énekeltek. Ezek a pszichésen megterhelő helyzetek tovább fokozzák a magányosság érzését; miközben az is a befogadó család jó szándékától függ, hogy telefonálhatnak-e ismerőseiknek vagy családtagjaiknak. A házi ápolóknak minden család és minden gondozott mellett más mozgásterük adódik, azonban Ilona és Ágnes is szenvedett külföldön a nyelvi-kulturális elszigeteltségtől, a folyamatos figyelem miatti frusztráltságtól és a magányosságtól.

A házimunkát végző segítők sokszor a munkaidő rögzítését tekintik személyes autonómiájuk első lépcsőjének (Kordasiewicz 2014), miközben a szabadidő értelmes eltöltése, az ismeretségek kialakítása a mozgástér bővítésének fontos eszköze. Futó ismeretségek, városi kapcsolatok kialakulhatnak a megszokott bevásárló vagy sétaútvonalakon, de akár az utazás alatt is, ahol a szervezők és sofőrök összeszokott társaságokat szállítanak. Ezek a kapcsolatok nem pusztán a szót értés, a társas szükségletek miatt fontosak, hiszen a tájékozódás és az információk a továbblépésben, a jobb helyre kerülésben is segíthetnek. A történetekből azonban kitűnik, hogy a két nő egy külvárosi jellegű, viszonylag lehatárolt térben mozog (boltba, gyógyszertárba jár), ahol legfeljebb alkalmi munkásokkal, bevándorlókkal, más külföldön dolgozó magyarokkal találkoznak. Mindebből egyfajta „cselédkorzóra” (Gyáni 1983: 200) emlékeztető, homogén társadalmi miliő rajzolódik ki, amely csak korlátozottan mozgósítható kapcsolati tőkét feltételez. A házi ápolók és segítők társadalma ma is atomizált, hiszen kis érdekérvényesítő képességgel bíró, izolált, a háztartásokba zárt egyénekből áll, ahol a be nem jelentett alkalmazottaknak semmilyen érdekképviselőjük, biztosításuk nincs.

FESZÜLTÉGEK ERŐTERÉBEN – SZEREPEK, JÁTSZMÁK, KONFLIKTUSOK

A házi ápolók érdekérvényesítő képessége alapvetően attól függ, hogy milyen családba kerülnek, és ott mekkora mozgásteret vívnak ki maguknak, miképp sikerül egyeztetniük a szakmai és családbeli szerepüket (Kordasiewicz 2014). Miközben konfliktusaik jó része társadalmilag meghatározott, megélt élményeik és kivívott pozíciójuk messzemenően „családfüggő.” Az implicit szerepegyeztetés egyfelől azért lehetséges, mert a helyzetük a korábbi házicselédékéhez képest rugalmasabb (nincs személyes függés, törvényben rögzített alárendeltség), de munkavállalói helyzetük sokszor továbbra is szabályozatlan, informális és a családbeli szerepük felettébb bizonytalan. A házi ápoló vagy segítő szerepe bár intézményesült, „megőrizte a családi jegyeket” (Turai, 2014: 333). Az alkalmazó család nyíltan degradálhatja őket, ez *szolgálatként* aposztrofálja a munkát

(cselédkedés), a családhoz tartozás hangsúlyozása a *családias* relációkat és reagálási módokat hozza előtérbe, míg a szakmaiság, a profizmus diskurzusa a *munka* világához köti ezt a tevékenységet, a személyes kapcsolat kialakítása végül a *barátság* viszonyrendszerébe horgonyozza le a segítségnyújtást (Kordasiewicz 2014).

Az összezárttság egy idegen családdal jelentős érzelmi és pszichés energiákat emészt fel, és folyamatos figyelmet, önreflexiót igényel. Ugyanakkor még a sikeres adaptáció esetében vagy éppen az egyenrangúságon alapuló partneri viszony kialakításakor is elkerülhetetlen a feszültség, amely abból fakad, hogy a segítők, akár csak egykor a házicselédek, a karnyújtásnyira lévő jobb mód díszletei között élnek, ám ehhez meglehetősen korlátozott a hozzáférésük. Legtöbbjük számára a migráció, az idegen háztartásokban vállalt alacsony presztízsű munka a hosszabb távú boldogulás záloga. Mindkét nő úgy gondolta, hogy a munkát, amire ők a két ország közötti gazdasági különbség miatt rákényszerülnek, az adott ország állampolgárai lenéznek, és ennyi pénzért biztosan nem végeznék el. Noha a szerepviszonyok rögzítettsége miatt az egykori házicselédek életében élesebb volt a társadalmi polarizáltság, az életszínvonalbeli különbségekre reflektáló, cselédek és urak világához kötődő hasonlat jóval a cselédmetafora előtt felbukkan Ilona elbeszélésében: „*Ez olyan, mint egy Esterházy kastély. Még a berendezése is úgy van. [...] Ilyen házakba laknak.*”

A befogadó család mindennapjainak, fogyasztási szokásainak, szabadidős tevékenységeinek megfigyelése tudatosítja és a mindennapok részévé teszi az életszínvonalak közötti szakadékot, a gondozott idősek életkörülményeinek (nyugdíj, étrend, egészségügyi ellátás) megismerése elkerülhetetlenül összehasonlítódik az itthon maradt családtagok életesélyeivel vagy akár a személyes kilátásokkal.

„*Ott nagyon jól élnek, ahány gyerek, annyi kocsni van mindenhol, hát borzasztó, hogy milyen jól. És mindig nyaralni mennek, örökké nyaralnak. [...] Fantasztikus, hogy milyen jól élnek. Hogy milyen szegények vagyunk hozzájuk. [...] Mi nagyon szegények vagyunk, mi olyan szegények vagyunk máma, én nem mondhatom magam olyan szegénynek, de az én anyámnak hét gyereke volt. [-----] Nem idegesek, nem stresszesek, mint nálunk, ugye megöli a család egymást, mert nincs pénz, nincs miből élni.*” (Ilona)

A családi otthon felosztása, a térhasználat szabályai, a beköltözőnek szánt helyiség, a személyes (magán) tér hiánya ugyancsak kifejezik a társadalmi távolságot, az alá-fölérendeltséget, és esetenként a család életéből való kizárást közvetítik.

„*Na, azt is megfogadtam, hogy olyan helyre, ahol az egész család ott van, ott vannak az öregek, ott van az egyik gyerek az egyik emeleten, aztán a másik, én meg lemegyek a kellerbe, a pincébe, egy... egy olyan szar matracon – én nem vagyok egy nagyigényű, de akkor..., ahová bejárnak, még azt is megkérdezték, hogy éjszaka mér' égett a villany a fürdőben.*” (Ágnes)

A folyamatos készenlét és a személyes tér hiánya jószerével lehetetlenné teszi a család életétől való visszavonulást, azaz a munkaszünetet. Ám a kéznél lévőség és a láthatóság arra is alkalmat ad a családnak, hogy a bentlakót egész nap ellenőrizze: a munkáját, a fogyasztását (víz, fűtés, villany, étel, telefon), esetleges pihenőjét. Konfliktusokat generálhat a tévé elhelyezése és használata, vagy éppen a személyes szabadidő kiharcolása. A sokoldalú függés folytonos érzékeltetése nem feltétlenül általános, ám a magánszféra megteremtéséért vagy lehatárolásáért zajló konfliktusok jól jelzik azt a többszörösen összetett, ambivalens szerepviszonyokkal (ismerős–idegen, családtag–kívülálló, dolgozó–munkaadó, segítő–kiszolgáltató) átszótt helyzetet, amely folyamatos határmegvonást követel meg a családtagok és a családdal együtt élők, ám oda nem tartozók között. A

határmegvonás konfliktusos voltát bizonyos esetekben tovább élezi, hogy ha a gondozott családja a házi alkalmazottat a deklarált családhoz tartozásra hivatkozva próbálja a munkakörön túlmutató vállalásokra bírni vagy éppen a lojalitását megszerezni (Kordasiewicz 2014).

Ágnes határozottan azon a véleményen volt, hogy személyes autonómiájának megőrzése csak akkor lehetséges, ha csak a segítségre szoruló időssel él egy házban. Az ideális helyzet Ágnes számára az volt, amikor a gondozott osztrák férfi társa hetente látogatta őket, nem szólt bele a háztartás vezetésébe, de lehetett tőle segítséget kérni. A családtag és alkalmazott egyaránt kiérdemelheti és elveszítheti a bizalmat, amely leginkább az önállóságban és a döntési „jogkörökben” képeződik le: a heti koszt pénz beosztásában és a háztartás vezetésében Ágnes ezen a helyen szabad kezet kapott, miként Ilona is a legtöbb helyen, ami egyúttal azt is jelentette, hogy azt ették, amit a gondozottnak főztek. A kommenzalitás, a közös asztalánál étkezés az egyenrangúság kifejezése a rendi társadalmak kialakulása óta (vö. Weber 1987), ám ez nem feltétlenül valósul meg a házi ápolók és befogadó családjaik között: a közös étkezés még ma is fontos szimbolikus határvonal (vö. Kordasiewicz 2014).

A kölcsönösség, azaz a szívességek és ajándékok cseréje szintén fontos viszonyjelző. Amikor Ágnes a fent említett osztrák párral töltötte a karácsonyt, a gondozott idős férfinak ő készítette a karácsonyi vacsorát. A menüt egyeztette a férfi élettársával is, aki természetesnek vette, hogy ő is hivatalos az ünneplésre. Ágnes nem volt olyan helyzetben, hogy a meghívottakról döntsön, hiszen az a háziasszony dolga, de mivel neki is megvoltak a *háziasszonyi* kompetenciái, nem jelentett számára problémát a helyzet. Az esetből azonban kiviláglik, hogy a pár együtt töltött ünnepének kereteit (takarítás, a lakás feldíszítése, sütés-főzés) Ágnes biztosította kívülállóként, aki ráadásul megajándékozta az alkalmazóit. Az ajándékozás, a viszonzás ki nem mondott kötelessége miatt ugyancsak jól mutatja a család és a házi alkalmazott közötti kapcsolat⁹ minőségét. Egyes kutatások szerint a háztartásokban dolgozó alkalmazottak önbecsülését sérti a már nem használt tárgyak továbbadása, elajándékozása (Kordasiewicz 2014, Anderson 2004), Ilona ezt a gesztust azonban inkább pozitív példaként említette:

„Akkor, ugye, mikor kint vagyok, akkor hozzák az..., akkor hozzák az öreg holmikat, ruhákat, akkor viszem oda a szegényeknek. Cipelem a zsákot, mint a cigányok, aztán hozom haza a levetett holmikat. Hogy mégis, ruhára ne költsenek, hanem segítem őket. Sajnos, ez van. Ez hozta ez a világ.” (Ilona)

A zsákot cipelő cigány alakján alapuló hasonlat alacsonyabb rendűséget, implicit alárendeltséget, szegénységet sűrít magába, noha ezt az önironikus utalás részben humorrá oldja. Ilona azonban nem hagy kétséget afelől, hogy ezeket nem saját magának, hanem a szegény rokonságának gyűjti – mintha ezzel is védené saját önbecsülését. Az ajándék mibenléte is visszatükrözi a házi ápolók ambivalens családi státusát. Ilona egy másik helyen a testvérként szeretett gondozottjának családjától karácsonyra pénzt kapott, ami inkább bérkiegészítésnek, s nem személyes ajándéknak tekinthető. Amikor az idős ápoló meghalt, Ilonát marasztalták a temetésre, és még kétheti bérének megfelelő pénzt adott neki a család. Ebben a relációban az ajándékozó inkább a munkaadó, semmint a családtag szerepét ölti fel, miközben az „ajándék” a társadalmi távolságot, a kiegyenlítetlen szerepviszonyokat is konzerválja, mivel a jutalmazó pénzösszeg eleve kizárja a viszonzást. (Noha arra is akad példa, hogy a házi segítők apró ajándékokat visznek a rájuk bízott idősöknek.)

⁹ Mauss szerint az ajándékozás „totális társadalmi jelenség” (Mauss 2004: 197), mivel megjelenik benne az összes társadalmi intézmény, az ajándékcseréből a különféle társadalmi alrendszerek és intézmények gazdaság, politika, család, presztízs, termelés és fogyasztás, szolgáltatás és elosztás), melyek működése dinamikus kölcsönhatásokban tárhatók fel (Mauss 2004).

Annak ellenére, hogy a munkaadó és a munkavállaló közötti kapcsolat továbbra is hierarchikus, kevésbé hatalmi, mint a házicselédék esetében volt. Akár személyes kapcsolat vagy kötődés is kialakulhat a családbeli funkciókat átvállaló segítők és a segítségre szorulóknak között. A régi házi cselédék esetében azonban az esetek többségében szó sem lehetett érzelmi kötődések kialakulásáról, hiszen miközben az alkalmazott a családdal élt és munkájával megteremtette a család mindennapi életének kereteit, valójában sohasem tartozott hozzá: munkaadójához pusztán munkaviszony és hatalmi viszony fűzte. A patriarchális gondoskodás elemei a XX. század elejére lekoptak a cseléd-családfő kapcsolatáról,¹⁰ s ezt a kiüresedett, elszemélytelenedett viszonyt a nagy kereslet-kínálat, a közvetítésre szakosodott társaságok által felpörgetett fluktuáció, valamint a presztízs fenntartása tovább éllezte. Nem véletlenül volt oly gyakran a feszültségteli helyzet feloldása a cseléd távozása, ami viszont elindította a következő háztartási alkalmazott utáni hajszát („cselédmizéria”) (Gyáni 1983: 184). A hagyományosan nagy fluktuáció ma is a házi alkalmazás sajátja, csakúgy, mint az alkalmazottak bizonytalan, prekárius helyzete (Yeates 2009, Lutz 2011). Ma a házi ápolóknak azonban nagyobb mozgásterük van, mint elődeiknek. Ha nem tudnak beilleszkedni a családba vagy kifogásolják a munkájukat, távoznak a családtól, s a kudarcnak nem marad nyoma – mint egykor a cselédkönyvben – sőt, a további elhelyezkedéshez referencia sem kell. A kiépült migrációs hálózatoknak köszönhetően (sofőrök, közvetítők) viszonylag könnyen hazajutnak és új helyet találnak.

A két nő házi ápolóként segítségre szoruló, fizikailag vagy mentálisan akadályozott időssekkel került kapcsolatba. Betegségük és öreg koruk miatt a helyzetük alapvetően különbözik az ereje teljében lévő, független családfenntartó szerepétől, akinek a fennhatósága alá helyezték egykoron a beszegődő cselédéket. A házi ápolók esetében a munkaadó sokszor a gondozott gyereke vagy rokona, aki – akárcsak az idős rokon – rá van utalva a külső segítségre. Mindezek ellenére a társadalmi különbség, a munkaadó és alkalmazott közötti hierarchia áttételesen akkor is jelen van a kapcsolatban, ha a deklarált viszony (családtag, partneri szerep) ezt elfedi. Az időseket csökkenő cselekvőképességük, segítségre utaltságuk sem teszi egyenrangú félle (pl. a felügyelet miatt gyerek szerepbe kényszerülhetnek), ami dinamizálja az eredetileg a beköltöző házi segítő alárendeltségén alapuló egyoldalú viszonyt, és kölcsönös szerep- és kompetencia egyeztetésre sarkallja a feleket.

Egy házi segítővel (*household workers*) készült kutatás szerint az alkalmazottak alapvetően két stratégiát követnek: szakmai szempontokat helyeznek előtérbe (professzionizáció) vagy személyes kapcsolat kialakítására törekednek (perszonalizáció) (Kordasiewicz 2014). Bár ebből a kutatásból konceptuális okok miatt kimaradtak a házi gondozók és ápolók, Ágnes és Ilona történetében is kimutathatók ezek a cselekvéseket meghatározó viszonyulások, illetve a történetüket formáló narratív keretkezések. Ágnes a legtöbbször keresztneveken emlegette a rá bízott időseket; azt az idős férfit, akit viszonylag hosszú ideig ápolt Ausztriában, úgy nevezte,

10 A patriarchális viszonyokból való kiágyazódást s az egyenrangú felek közötti piaci megállapodás távolságát jól érzékelteti az alábbi, egy „úri nő” szájába adott irodalmi részlet: „*De a cselédügyön – gondolta - nem lehet segíteni a mai viszonyok között. Ennek a kapcsolatnak: úr és cseléd; más, elmúlt kor volt az igaz levegője: a jobbágyi idő és szellem, mikor mindenki szolgált valakit, végsőkben a királyt, az Isten: s a hűség ideálja magasatos volt és tiszteletet keltő. Ma ez az eszmény az élclapokba került, minden szolgáló egyéniség, s az »úr«, ha kivált gondolkodik, kissé félve, lelki váddal, szégyenkezve nyúl a másik élet szent jogába, a függetlenségbe. S mert az özvegy belátta, hogy a cselédnek igaza van, ha csak ellenszenvezni tud a gazdájával, kivált nő a nővel; vagy ha közönséges – (hisz másra nem nevelték), ha lázadva túri sorsát, s nem tiszteli a tulajdont; épp ezért szívesen és gyakran cserélte a «lyányokat». Elve volt, hogy csak addig kell tartani egyet, míg nem mer többet lopni, mint amennyit már a büdzséhez számított, s míg a viszony természetellenessége nyájasságba, elnézésbe, emberségbe takarható kölcsönösen – szóval pár hónapig. Miképp lehetne máshogyan: őszintén üzletké tenni, pontosan megszabni vagy mellőzhetővé tenni ez áldatlan viszonyt.*” (Kaffka 1974[1916]: 23– kiemelés az eredetiben. N.K.)

hogy „az én öregem”. A közel 80 éves Ilona következetesen *néniként* és *bácsiként* emlegette a vele egykorú vagy nála fiatalabb gondozottakat. Nem pusztán az egykorúság miatt rejlik ebben némi zavar; a „néni”, „bácsi” kifejezés valamiképp hierarchikus, visszájára fordított gyermek-felnőtt relációt feltételez, ahol a kompetencia és az ágencia, avagy ennek hiánya értelmeződik. A „néni” és „bácsi” mögött valamilyen rejtett gyerekszerep bujkál, ami néha Ilona más fordulataiban is megjelenik: „*ráparancsoltam*”. Másfelől a *bácsi*, *néni* kedélyes, akár szereteteli fordulata olyasfajta viszonyt jelöl, ahol a szerep (gondozó–gondozott), s nem a személyiség a lehangsúlyosabb. Miközben a nevek kerülése értelmezhető ösztönös diszkrécióként, egyfajta védelemként is a tapasztalatait megosztó ápoló részéről, árulkodó részlet, hogy Ilona történetében a gondozottak keresztnevei ritkán fordulnak elő, csak a testvérként aposztrofált idős asszonyt emlegette utónevén – jóllehet más idősekhez kötődő élményeinek narratív keretezése is a perszonalizáció stratégiájára utal.

Az inkább személyes viszony kialakítására törekvő, de korlátozott nyelvtudással rendelkező Ilona esténként megpuszilta a gondjára bízottakat, míg Ágnes fellépését a szakmai elvek határozták meg. Ugyanakkor az ápolás rutinjába személyes döntések (szimpátiák, ellenérzések) is beszüremkedtek: Ágnes az „*öregének*” rögzült alkoholfogyasztási szokásain változtatott az ő tudta nélkül (az adag csökkentése, alkoholmentes italok vásárlása), a betegségére hivatkozva. Jóllehet az óvintézkedés egyfelől indokolt is lehetett, az elejtett mondat, miszerint ő nem szereti az italozást, a kontrollért folytatott játszmáról is árulkodik, ami korántsem avatja az idegen helyre került alkalmazottakat teljesen passzív szereplőkké.

A CSELÉDMETAFORA JELENTÉSRETEGEI

A cseléd szó a házi ápolásra vonatkoztatva Ilona történetében egyszer fordul elő, Ágnes kétszer említi ebben a kontextusban, de a családtörténetekben utalásszerűen vagy a visszakérdezések miatt többször is előfordul. A két nő a cseléd szót csak másfél-két óra elteltével, mintegy mellékesen említette. Az utalások szórtsága és a szűkszavúság azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek alapvetően súlytalanok lennének az elbeszélésben, a szereprepertoárban vagy a személyes identitásban. A hosszú előkészítést egyfelől a hasonlat gondolati kidolgozása, mérlegelése, másfelől az interjúhelyzetben lassanként elmélyülő bizalom¹¹ és önmegértés magyarázhatja. A cseléd szó akár a családtörténetben, akár a személyes élmények kontextusában negatív jelentéstartalmakat sűrítő (kiszolgáltatottság, alávetettség, megalázó feladatok, önállótlanosság), stigmatizált fogalom (ld. például Illyés 2005 [1936], Erdei 1973 [1938]), ami a fizetett házi munkára (*domestic work*) is rávetül (vö. Kordasiewicz 2014). Emiatt a teljes szerepazonosulás helyett a fogalom szubjektív, metaforikus használatára fókuszál az elemzés; a történetekben a cselédszereppel való részleges, pillanatnyi azonosulás okai és szerepe, valamint a szereptávolítás, a szerepdifferenciálás dinamikája érdekes.

„Ők úgy gondolják, hogy nekik szükségük van, hogy valaki lemossa azt az üvegházat, meg ott pikírozzon, ami nem az én feladatom, akkor adjon rá, mert úgy vannak, hogy nem kell pénzt fizetni babysitterre, itt

¹¹ A külföldi munkavállalásban, migrációban érintettekkel és a családjikkal készült interjúk általános tapasztalata, hogy a migráció érzékeny, nehezen kutatható terület. Ezt benyomásaink alapján nem csak a migrációs döntéseket kikényszerítő körülmények (elszegényedés, devizahitelek, munkahelyi diszkrimináció) magyarázzák, hanem a hozzá tapadó élmények is (a családok szétesése, krízishelyzetek). Hasonlóképpen megnehezítette a jelenség kutatását, hogy a legtöbb lokalitásban, közösségben még csak alakulóban van „a migráció kultúrája” (de Haas 2010: 23), ami támpontokat adhatna az útrakelők és visszatérők cselekvéseinek, céljainak értelmezéséhez vagy az események narratív keretezéséhez. Hasonló módszertani tapasztalatokról számol be Turai Tünde, aki külföldön dolgozó idősgondozókkal illetve otthon maradt családtagjaikkal készített interjúkat (Turai 2014).

ez a marha, majd ez ellátja, hát izé, hát cselédkedni megy ki az ember. [...] Gyakorlatilag ők semmit nem fizetnek. És egyszer kértem meg, hoznának nekem kenyeret az izéből [a boltból]. Egyszer hoztak, másodjára megkértem, nem hoztak. Nem hoztak. Nem hoztak. Pedig oda is vittem a pénzt. Nem, nem megyek ki úgy, hogy külföldön ne legyen pénz, mindenkinek ajánlom, hogy annyi, mint az útiköltség legyen nála, kaja, meg tudjon hazajönni.” (Ágnes)

„Fiatal lányok is, persze! Én is mondtam az unokámnak, hogy menjen ilyen, keressünk egyet, de azt mondta, hogy ő utálja a német nyelvet. Meg hát, nem is szeretném, ha ilyen ápolást, mert annyira megalázó, mikor az embert, jó, nem mindenhol, de legtöbb helyen, mikor izének, olyan cse- na, tiszta cselédnek nézik, hogy te hülye. Olyan helyen voltam egy néninél, karácsony jött. Értelmes, orvos a lánya, a fiáéknak nem tudom milyen vállalkozása van. És akkor jöttek, szenteste, köszönteni az anyjukat. Mindenkinek odadtették a pezsgős poharat, és nekem nem. Ez olyan megalázó, és nem mintha szeretném a pezsgőt, mert ott ültem a néni mellett, úgy kellett itatni, ugye. És egy lányának se volt annyi esze, ha már..., meg ott voltak az unokák, hogy mondták volna, hogy az Ilonának is töltsetek.” (Ilona)

Ágnes történetében a „cselédkedés” fizetetlen túlmunkaként jelenik meg, olyan, eredetileg a családhoz tartozó feladatok kontextusában, amit a család a velük élő alkalmazottra testál. Ágnes szerint a cseléd „az a marha”, aki viszonzás (fizetség, elismerés, megbecsülés) nélkül ellátja a munkakörön túlmutató feladatokat (az üvegház rendben tartását, a palántázást, a gyerekfelügyeletet, a jószágok etetését, főzést-mosást), holott időskorú ápolásra szerződött. Ilona elbeszélésében azt nézik cselédnek, akinek csak a munkája érdekes, de a személye érdektelen, és akinek a teljesítményét nem ismerik el. A cselédnél elvárják, hogy „dolgozzál, mint egy hülye állat”.

Mindkét történet erős képekben adja vissza a cselédléthez asszociált tudás- és kompetenciahiányt, a kizsákmányolhatóságot, az ellenállás és érdekérvényesítés hiányát, valamint a személytelen bánásmódot. Az ő szemükben tehát cseléd az, aki megengedi, hogy kihasználják. A klasszikus értelemben vett házicselédnek foglalkoztatása éppen a rugalmasan alakítható munkaidőről, az egész napos készenlétről, valamint a munkahely és lakóhely egységéről szólt, azonban Ágnes és Ilona e metafora használatával végeredményben épp ez ellen tiltakozik. Ezért kulcsfontosságú a napi pihenőidő, a számon kérhető tevékenységi kör rögzítése, valamint a szerepegyeztetések és magánszféra határait megvonó játszmák.

A cselédlét mindkét nő történetében némiképp távolítva, részben másokra vonatkoztatva jelenik meg (Ilona különösen nehezen szánja rá magát a kimondására). Ágnes szerint abból lesz cseléd a külföldi családoknál, aki ezt hagyja, miközben magára vonatkoztatva úgy fogalmaz, hogy „most már nem erre vágyom, hogy én itten másnak a cselédje legyek, a francokat.” Ezzel viszont tulajdonképpen elismeri, hogy a fizetetlen túlmunkát és a véget nem érő munkanapot cselédkedésként élte meg a tanyán élő német gazdálkodó családnál – legalábbis utólag akként értelmezi. A cselédkedés számára nem rendes munka, mert nem fizetik meg, nem előre rögzített feltételekkel és elvárásokkal vállalja az alkalmazott, továbbá, mivel nincs mód a családtól való különállásra, még az ellenállás is csak a távozással kifejezhető. Történetében a cselédmetafora felbukkanásához közvetlenül kötődik a bevásárlásra vonatkozó szívességkérés megtagadása, ami igazán akkor fedi fel az egyenlőtlen helyzetet, ha a fizetség nélkül elvárt túlmunkához, a családi élet minden területén (gondozási szükséglet, érzelmi szükségletek, az újrateherelési funkciók és a gazdaságban, a termelésben való részvétel) megjelenő elvárásokhoz viszonyítjuk a kérését. Az önállóság megőrzése és a menekülési út nyitva tartása kulcsfontosságú

Ágnes számára, aki elmondása szerint megtanulta, hogy nem indul el külföldre annyi pénz nélkül, hogy vész esetén ne tudna fordítani a sorsán.

Ágnes több évtizedes egészségügyi gyakorlattal vállalta a házi ápolást. Az idősek hozzátartozói viszont elvárták, hogy az utasítások szerint végezze a munkáját, akkor is, ha ez esetleg ellentmond a szaktudásának. Ágnes ezekben a konfliktusos helyzetekben mindig a szakmai szocializációja során bensővé tett elvárások és szabályok szerint járt el, azaz az egészségügyben megszerzett szakmai kompetenciái vezérelték döntéseit. Több olyan esetet is felidézett, amikor a család kifejezett kívánsága ellenére cselekedett. A cseléd az ő szemében az, aki „teljesen dilettáns” az ápolói feladatokhoz, így minden helyzetben feltétel nélkül és automatikusan a család elvárásai szerint cselekszik, ily módon fel sem merülnek benne a szakmai és laikus elvárások közötti ellentétek. Ágnes szakmai tapasztalata rávetült a házi idősápolói szerepére, ám erre a tudásra a család nemigen tartott igényt. Feszültségekből kijutott neki ennél a családnál, a stressztől és a rengeteg munkától néhány hét alatt lefogyott. Az eseményeket értékelve viszont világosan megfogalmazta, hogy „nem attól vagyok jó, hogy mindent megcsinálok.”

Ilona szemében a cseléd az, akit „hülyének néznek”, és a társas helyzetben levegőnek tekintik,¹² például amikor nem töltöttek neki italt a családi ünnepen. Az ő történetében a cselédség az elutasítás és a megalázás élményeihez kapcsolódik. Ilona szemében a házi ápolók családtagként való kezelése lenne az ideális állapot (ő maga is a személyes viszony kialakítására törekedik a gondozott idősekkel), ebben az esetben azonban éppen ennek az ellenkezőjét közvetítették felé az egyébként magas presztízsű munkahelyeken dolgozó értelmiségiek. Ilona emellett megalázásként élte meg azt, hogy egy másik idős, gondozásra szoruló asszony „nem fogadta el” őt. Elutasítóan viselkedett vele, és éreztette, hogy nincs rá szükség. Ilona ekkor újra egy olyan helyzetbe került, hogy bár jelen volt a család életében, a személyét, segítségét mégsem fogadták el. Az, hogy a beteg asszony Ilona segítségét vagy jelenlétét a saját önállósága megőrzésének reményében utasította volna el, azaz kétségbeesett tiltakozásaival voltaképpen a saját kiszolgáltatottsága ellen küzdött, Ilona a saját személye elleni támadásként értékelte. A helyzetet Ilona oldotta fel azzal, hogy távozott a családtól, és máshol keresett munkát. Elmondása szerint nem pusztán a munkába fáradt bele, idegileg is kimerült, amit ő az állandó készenlétéhez és a megalázó helyzetek elviseléséhez köt.

A CSELÉDMETAFORA AZ ÉLETÖSSZEFÜGGÉSEKBEN

Cselédek a családtörténetekben

A párhuzamos élethelyzetek felismerése vagy a cselédszerep azonosítása nem feltétlenül jelenik meg a házi alkalmazottak (munka)narratíváiban. A nemzetközi példákban sem nagyon jelenik meg ez a toposz, inkább kutatói jelentéstulajdonításként, analógiaként bukkan fel. Lutz könyvében részben provokatívan, részben analógiákat követve „új cselédeként” (*new maids*) aposztrofálja a más háztartásokban fizetett házimunkát végző nőket, miközben kitér az egykori házicselédek és az „új cselédek” közötti különbségekre is. Ehrenreich

¹² A család életéből való kizárás és a lealacsonyítás nyílt kifejeződése a „nem személyként való kezelés” (*non-person treatment* – Goffman, idézi Kordasiewicz 2014: 100), amely egyszerre jelenti a lenézett láthatatlanságát és azt, hogy a nem-személynek tekintett féllel szemben nincs szükség homlokzatovásra, valamint a szerep fenntartására (Kordasiewicz 2014).

és Hochschild „globális nőknek” (*global woman*) nevezi a transznacionális migrációba bekapcsolódott nőket, akik között számos gender-specifikus szerepet betöltő munkavállalói csoportot azonosítanak a dadáktól kezdve a bejárónőkön át a prostituáltakig (Lutz 2011, Ehrenreich–Hochschild 2004). A személyes történetek tematikus sokszínűsége¹³ arra utal, hogy a kiszolgáltatottság vagy a családdal való összezártság értelmezése akkor jár be ilyen gondolati utakat, ha akadnak a mesélő személyes tudásában előképek, netán családtörténeti példák.

Ilona apja cselédember volt, egy alföldi uradalmi tanyán laktak. A sokgyerekes család később egy régi sváb faluban jutott házhoz. Az ő történetében a cselédmúlt elsősorban a gyermekkori szegénység képeiben elevenedik meg, miközben Ilona nagy utat tett meg: több mint harminc évig irodistaként dolgozott, férjével egzisztenciát teremtettek, gyermekeik között van, aki diplomát szerzett. A cseléd szó használatát azonban az interjú alatt szinte végig kerülte, mintha egy kissé ma is szégyellené, miközben az elszegényedés veszélye a falvakban ragadt szegény, segítségre szoruló rokonok képében továbbra is jelen van a családjában.

Hatvan éves elmúlt, amikor először vállalt házi ápolást, de ez előtt is kijárt külföldi parasztgazdaságokba dolgozni. Mind az idénymunka, mind az ápolás kényszerülte megoldás Ilona történetében, amit előbb talán magáért, a korábbi életszínvonalának megtartásáért vállalt, de később a fiatalabb generációk romló helyzete prolongálta ezt a helyzetet. A családjában erős felfelé törekvés mutatkozik, a második-harmadik generáció tagjaiból többen diplomát szereztek. Ilona életében nagy törés volt a férje elvesztése, az ő korai halála anyagilag is sebezhetővé tette. A családtörténetben felbukkanó nőalakok törekvéseiben az önképzés mellett a házassági mobilitás is kimutatható: Ilona egyik nővére, valamint egy másik nővére lánya is külföldi férfit választott. Az egyik nővér az Egyesült Államokba ment férjhez egy „fukar sváb” parasztgazdához, aki kifejezetten feleséget keresni látogatott haza (neki ez volt a második házassága). A történetből úgy tűnik, hogy a rövid ismeretség utáni egybekelés mindkét félnek kölcsönös előnyöket ígért: a szegény családból származó, felfelé törekvő nőnek csakúgy, mint a dolgos feleség után vágyakozó, idősödő férjnek: „[a nővérem] eldisszidált, mert akkor még csak vízummal lehetett kimenni. Megkapta a vízumot, és nem jött vissza. Összeházasodtak. De hát jól tették, olyan palotájuk van, hogy, én meg csak egy ilyen kis szar garzonba' lakom.” (Ilona)

A másik nővér lánya Csehszlovákiába ment férjhez. Ebben a történetben a házassági mobilitást jelentős iskolai, szakmai mobilitás kíséri, a nő ma jogászként dolgozik. Ilona két megjegyzése tovább erősíti azt a benyomást, hogy a felfelé házasodás egy többé-kevésbé tudatos családi boldogulási minta egyik eleme: egyfelől a házi ápolásról mesélve kiderült, hogy eleinte ő is reménykedett abban, hogy külföldön olyan férfira találhat, aki ott marasztalja – és idővel már nem ápolóként, hanem társként tekint rá. (Bizonyos fokig a nővér és a „fukar sváb” történetét olvashatjuk ebből a szemszögből is.)

Ágnes sváb származású nagyanyja fiatal lányként rákényszerült arra, hogy hadiözvegy édesanyját és testvéreit segítve házicselédnek álljon. Ágnes gyerekkorában sok időt töltött nagyanyjával, aki szívesen mesélt neki a „nagyságáéknál” töltött időről. Ezekben a történetekben a faluról városba került fiatal lány nem sokat tud ugyan a polgári életről, talpraesettséggel azonban mindig kivágja magát. A család történetében fordulópontot jelentett, amikor a környékbeli sváb családok, köztük Ágnes anyja, székéren menekülnek a bevonuló szovjet

¹³ Turai háromféle diskurzust azonosít a kelet- és közép-európai térben mozgó (vagy innen induló) időseket gondozó nők körében, és ezek közül csak egy, az áldozatdiskurzus tematizálja erősen a kiszolgáltatottságot és a kizsákmányolást (Turai 2014).

csapatok elől. A mindig talpraesett és határozott nagymama azonban hamar elébe megy az eseményeknek, és leszállítja a szekérre pakolt lányát, mondván, hogy nekik itt semmi félnivalójuk, mivel ők magyarok. A szekéren maradó családtagok végül külföldre kerültek és ott kezdtek új életet (talán a háború alatt vándoroltak ki, talán később kitelepítették őket). A lány, akit leszállított a szekérről (Ágnes anyja) egy gazda fiától született, ugyanis a nagymama a városi „nagyságáék” után egy tanyagazdaságban szolgált, ahol egymásba szerettek – ám házasságról szó sem lehetett. A nagymamának addig le kellett mondania a lányáról, míg nem talált magának férjet. Végül egy iparos ember lett a társa, akivel beköltöztek abba a kisvárosba, ahol Ágnes ma is él. A nagymama történetében a házasság elsősorban a túlélés, a boldogulás és a család egyben tartásának záloga volt. Ágnes fiatalon ment férjhez, tíz év múlva elvált – utóbb úgy ítéli meg, hogy egyedül mindig többre ment, mert hajtotta a megfelelés, az ambíció. Gyerekét egyedül nevelte, és közben fáradhatatlanul dolgozott, folytonosan keresve a jövedelem-kiegészítő lehetőségeket: másodállásokat, kiegészítő munkákat. Később vállalkozni kezdett, és a délszláv háborús konjunktúrát kihasználva átjárt áruért a határon – ezekre az utazásokra már a gyerekével és öregedő, szeretett nagymamájával indult, akire ő vigyázott.

Ágnes családtörténetében a nagymama alakja minta; ő az első agilis nőalak, aki a szűk mozgástérben cselédnek állt, csak hogy anyját és testvéreit segítse, s aki azért, hogy lányát kivehesse az állami gondozásból, kitaróan férjet keresett magának, holott ez egy házasságon kívül született gyerekkel nem volt könnyű. Ágnes történetében a nagymama cseléd mivolta sokkal inkább az anekdotikus emlékezet része, s nem annyira a tarkarnivaló múlt egy darabja. Gyerekkorában is közel állt hozzá a nagyanyja, akivel a generációs távolság ellenére is szót értettek. Ágnesnek imponált a nagyanyja agilitása, humora és életkedve, amit anyjában kevésbé talált meg – jóllehet neki már nem kellett cselédkednie, ő szakmát tanult.

Cselédék a családok között

A cseléd és a család szavaink egy tőről fakadnak, a családnak és a „háznéphez” tartozó cselédnek sokáig nem vált el a jelentése (Gyáni 1983). A jelentések differenciálódása többek között a család határai és a funkciói megváltozásának a nyomait őrzi. Jóllehet az elnevezések változtak, a munkaadó családdal egy háztartásban, ám annak határán élők hosszabb-rövidebb időre elszakadnak a saját családjuktól. A fizikai távolság ellenére a kapcsolattartás és az érzelmi közelség fenntartása nem lehetetlen (Parrenas 2004, Yeates 2009, Turai 2014), ám jelentős energia-befektetést igényel. A mai házi segítők kapcsolattartása az infokommunikációs technológiák és a viszonylag alacsony utazási költségek miatt talán könnyebb, ám a háztartási alkalmazottak a globális viszonyok között is az otthon hagyott saját család és a gondozás feladatával felvállalt alkalmazó családok között ingáznak. A cselédmetafora használatát és ennek szubjektív értelmét tehát a családokhoz fűződő dinamikus viszony (beágyazódás és kiágyazódás, szoros vagy lazuló érzelmi kötelékek, önzetlenség és kihasználás, érzelmi és anyagi támasznyújtás, a gondozási többlet és hiány) is befolyásolja.

Ilona történetében a cseléd szóhoz rögtön családi relációk kapcsolódnak; elmesélte, hogy már felvetette a házi ápolás lehetőségét a munkalehetőségek és országok között sodródó unokájának, aki ezt rögtön visszautasította. Az unoka erre a munka tartalmára való reflexiót hárítva azt felelte, hogy nem szereti a német nyelvet. Ezt a lakonikusan megindokolt döntést Ilona is helyeselte, és a ki nem mondottakra utalva kijelentette, hogy nem

is szánna ilyen sorsot neki, és azt reméli, hogy nem hiába támogatta anyagilag a felsőfokú tanulmányait. Ilona nehéz helyzetbe került lánya, akinek hitelfelvételek is nehezítik a boldogulását, ugyan időszakosan vállal ilyen munkát, de ez még nem elég az idős édesanyja tehermentesítéséhez. Úgy tűnik azonban, hogy a következő két generáció azon az áron tud távolságot tartani az alacsony presztízsű gondozói munkától, hogy azt Ilona felvállalja.

Ilonába már gyerekként bevéődött a segítségnyújtás, a gondoskodás kötelessége. Sokgyerekes családban nőtt fel, egy olyan paraszti értékrendben, ahol az idős és beteg szülők ápolása megkérdőjelezhetetlen kötelesség. Az ő családjában viszont a gondoskodás íve még mindig az idősebbtől a legfiatalabb generációk felé ível: a középgenerációk egzisztenciája többnyire ingtag (bár az egyik lánya sikeres vállalkozó), az unokák többsége még keresi a helyét. Meglehet, Ilona frusztráltságát nem pusztán a házi ápoláshoz társított cselédszerep okozza, hanem az, hogy idős kora ellenére ezt mégis neki kell a családban felvállalnia, míg a fiatalabb generációk ezt egyelőre hátrítják. Ehhez járul még az a felismerés, hogy ő nyugdíjasként csak e szerep felvállalásával tud segíteni a fiatalabb generációkon. Ugyanakkor a szóban forgó unoka felé már megfogalmazódik Ilonában a kérdés, hogy mit tesz, és mire megy az ő áldozatvállalásával. Utalásaiból úgy tűnik, hogy Ilona nem nagyon bízik a legtöbb segítséget kapó unoka boldogulásában:

„Én már nem tudom meg..., de sajnálom az unokáimat, mer’ a Lilit is tanítottam, fizettem neki, fizető iskolán volt, én fizettem neki a tandíjat és akkor most vagy mosogat vagy tételleg az ügyfélszolgálaton van. Most honnan tudjam? Nem láttam. Én már nem hiszek a fiataloknak se. Biztos, hogy nem jól keres, hogyha énnekem kell neki pénzt küldeni.” (Ilona)

Ilona történetében a cselédmetafora elsősorban a gyermekkor kontextusában merül fel, ami a nagy erőfeszítések árán hátrahagyott szegénységet és a visszacsúszástól, a fiatalabbak elszegényedésétől való félelmet takarja. A lecsúszás fenyegetése Ilona áldozatvállalása ellenére sem tűnt el, ott van a családban a szegény, kiszolgáltatott falusi rokonok képében. A cselédmetafora tehát a személyes megalázottságon túl Ilonának a generációs kiszolgáltatottságból fakadó frusztráltságát is közvetíti. Miközben feltárja Ilona szegénységtől és a családja lecsúszásától való félelmét valamint tetterejének, agilitásának megőrzésére irányuló erőfeszítéseit, elrejt a családjában a visszájára forduló gondoskodási ívből fakadó feszültségeket, kimondatlan konfliktusokat. Ilona többször is hangsúlyozza, hogy kényszerből, a pénzért vállalja ezt a munkát, és már nagyon belefáradt, ám a személyes története mögé mintegy háttérként odaállítja a külföldön munkát vállalók tömegét. *„Rengetegen vagyunk”* – ismételteti, mintha az, hogy mások is ilyesfajta „cselédmunkákra” kényszerülnek, valamiképp csökkentené frusztráltságát.

Ágnes itthon még ma is vállal beugrásokat, rövidebb, egy-két órát igénylő napi ápolási feladatokat, de ha lehetősége volna rá, még néhány évig vállalna *hivatalos* külföldi házi ápolást is. Idősebb családtagjainak gondozási szükséglete azonban itthon tartja. Miközben a hivatalos munkaviszonnyal járó külföldi munka elsősorban a saját időskori biztonsága miatt vonzza, a bejelentett munkaviszony éppen a cselédként való kezelés ellen nyújt biztosítékot. Ám ma már kevésbé érzi agilisnak magát; a történetében inkább helyi kötődését és családi kötöttségeit hangsúlyozza.

Ágnes a családtörténetéből olyan élményeket hoz, amelyek nem mutatják teljesen passzívnak az egykori házicselédeket. A nagymama anekdotikus történeteit azért nem övezi hallgatás, mert ezekben az ő ágenciája,

a helyzeteken való túljutás hangsúlyos. A kényszerűségből fakadó korai önállóságot nemcsak Ágnes anyja tapasztalta meg, akinek egy időre el kellett szakadnia édesanyjától. Következésképpen nem meglepő, hogy korai házassága után Ágnes is saját függetlenségét és önálló boldogulását tartotta a legfontosabbnak. A megszokott életszínvonal fenntartásának igénye és a kis nyugdíja vezette Ágnest külföldre, aki bár úgy fogalmazott, hogy „*a pénzért csinálja az ember, semmi másért*”, ezt a döntését nem kizárólag kényszernek élte meg; az interjú végén azt hangsúlyozta, hogy ebből is tanult valamit. A házi ápolás feladatát szakmai és emberi feladatként fogta föl: bár mindvégig bizonyos távolságot tartott az idősekkel, a gondozásra szorulóknak társas és érzelmi igényeire, a mentális képességeik szinten tartására is ügyelt. A megkeresett pénzt a hitelek utáni talpra állásra, a saját, „luxusként” aposztrofált igényeinek (kávé, fodrász, kozmetikus) kielégítésére fordította, de már nem hiszi, hogy előrébb tudna lépni. A külföldi munkavállalás azonban napi feladatokat rótt az itthon hagyottakra, és lelkiismeret-furdalást keltett benne az itthon hagyott beteg édesapja. Sorsszerűnek látja, hogy még azelőtt hazaért, hogy édesapja és idősebb testvére állapota romlani kezdett volna. A beteg apa ellátását testvéreivel együtt vállalta föl, s így a következő generáció tagjait tehermentesítették. A feladatokat egészen idáig megosztották – ebben csak az idősebb nővérek betegségei hoztak változást, ami még több feladatot mér Ágnesre.

Ágnes történetében a cselédmetafora mindenekelőtt másokra vonatkoztatva jelenik meg; azokra, akik nincsenek az ápoláshoz megfelelő szaktudással felvértezve és nem képviselik a saját érdekeiket, kihasználhatók. A személyes tapasztalatok értelmezésénél akkor került a cselédlét felszínre, amikor a németországi gazdálkodó család összes gondozási szükséglete rá hárult, és emellett a gazdasági feladatokkal is terhelték. Mivel egy kis településről volt szó, izolált volt és függő helyzetbe került. Ágnes számára leginkább a kiszolgáltatottság volt megalázó, mivel éppen a saját életében felépített és személyes történetében kimunkált önállóságát csorbította. Neki kevésbé volt lealacsonyító, hogy mások testével dolgozik, hiszen, mint mondta, eddig is „*erről szólt az élet*”. Ágnes frusztrációi mindenekelőtt a szakmai kompetenciáinak semmibe vételéből fakadtak. Bár anyagiilag romló helyzete terelte a házi ápolás útjára, ez végső soron a saját döntése volt. A családját mindvégig számításba vette, de önállóan döntött. Őt nem annyira a következő generáció segítségének kényszere, mint édesapja iránt érzett felelőssége tartja itthon. Szakmai szempontból talán Ilona, aki laikusként látja el az ápolási feladatokat, kevésbé frusztrált, hiszen számára az nem lehet fokmérő. Ugyanakkor a generációkon átívelő családi gondoskodási ív inkább Ilonában kelt feszültséget, és közelebb hozza a cselédhasonlatot, hiszen ő a családtagokhoz fűződő szeretetkapcsolat ellenére, az automatikus (ám viszonzatlan) segítségnyújtás miatt talán úgy érezheti, hogy egy ledolgozott élet után ő a családja cselédje. A védtelenség érzetét tovább fokozhatja a férje elvesztése és a családtörténeti minta, miszerint a biztonság leginkább egy férfi oldalán elképzelhető. Ezzel szemben a gyermekeit egyedül nevelő Ágnes az önértékesítés más útjait járta be; bár az életét is mások, az ellátórendszerekben megforduló idegenek ápolása töltötte ki, ő ezt hivatásként élte meg. Másfelől a nagymamához kapcsolódó gyerekkori élmények és a felnőttként viszonzott időskori gondoskodás a *kölcsönösség* élményét és a generációk egymásra utaltságát mélyítik el a történetében. A cselédmetafora azonban az ő történetében is elfedi a dühöt, hogy egy ledolgozott élet után külföldre kényszerült, egy olyan munkakörbe, ahol évtizedes szaktudását és tapasztalatát nem becsülik, miközben az alacsony nyugdíja romló életfeltételekkel és időskori létbizonytalansággal fenyegeti.

Az egykori házicseléddek és a mai házi segítők helyzete a társadalmi-strukturális és családbeli pozícióból kimutatható párhuzamok mellett leginkább a kivívható mozgástér nagyságában, a személyes autonómiában és a mozgás szabadságában különbözik. Ezek az alapvető különbségek, valamint a cseléd szerep stigmatizált volta előre vetíti a történetekből kiolvasható szereptávolítást. Ugyanis a cselédmetafora használata egyfelől a frusztráltság levezetésére szolgál, azaz retorikai funkciója van; másfelől annak ellenére, hogy a megélt élmények e keretben kikristályosodnak, a szerepegyeztetések tétje voltaképpen a cseléd szerep távolítása. A cselédmetafora narratív kimunkálása éppen a huszonnégy órás szolgálatban álló, bármikor kihasználható házi mindenek szerepétől való megszabadulás vágyát tárja elénk, éppen ezért olyan fontos a házi segítők számára a családbeli szerepük, interperszonális kapcsolataik dinamikus egyeztetése és a munkaviszonyuk természetének tisztázása, azaz a munka- és a szabadidő, valamint a magán- és a privátszféra határainak meghúzása. A határmunkálatok nemcsak az erőfeszítéseket és a bővülő – a maguk által bővített – mozgástérrel tárják fel, hanem azt is, hogy a szubjektív élményeken alapuló párhuzamok az egykori házicseléddek és a házi ápolók pozíciója között a legtöbb házi idősápoló számára széttartóak, és leginkább az analógiákon keresztül segíthetik a saját pozíció meghatározását. Az öndefiníálás nehézsége a (házi) cseléd lét stigmatizáltsága mellett a családról családra változó szerepek képlékenységére is utal, ami nehezen megfoghatóvá teszi az egyes szerzők által „új cselédségként” (Lutz 2011) aposztrofált diffúz és diverz munkát és munkavállalói kört.

HIVATKOZÁSOK

- Anderson, B. (2004) Just Another Job? The Commodification of Domestic Labor. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. Russel (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 104–115.
- Cheever, S. (2004) The Nanny Dilemma. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 31–39.
- Czingel Sz. – Tóth E. Zs. (2014) Pest feketére fest? Cseléddek Budapesten, 1920–1960. In Gyulai É. (szerk.) *Úr és szolga a történettudomány egységében. Társadalomtörténeti tanulmányok: In memoriam Vári András (1953–2011)*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 195–201.
- Ehrenreich, B. (2004) Maid to Order. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 85–104.
- Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (2004) Introduction. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 1–15.
- Erdei F. (1973[1938]) *Parasztok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyáni G. (1983) *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető.
- De Haas, H. (2010) The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 10, 1587–1617. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
- Illyés Gy. (2005 [1936]) *Puszták népe*. Budapest: Osiris
- Kafka M. (1974 [1916]) *Két nyár*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó
- Kordasiewicz, A. (2014) Role-Identity Dynamics in Care and Household Work: Strategies of Polish Workers in Naples, Italy. *Qualitative Sociology Review*, 4, 88–113.
- Kovács É. (2007) A narratív biográfiai elemzés. In Feischmidt M. – Kovács É. (szerk.) *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrákutatóban*. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=840&tip=0
- Kovács É. – Vajda J. (2002) *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Lutz, H. (2011) *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*. London – New York: Zed Books.
- Mauss, M. (2004) Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcseré formája és értelme az archaikus társadalmakban. In *Szociológia és antropológia*. Budapest: Osiris, 195–338.
- Parrenas, R. S. (2004) The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 39–55.
- Parrenas, R. S. (2001) *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Rivas, L. M. (2004) Invisible Labors. Caring for the Independent Person. In Ehrenreich, B. – Hochschild, A. R. (szerk.) *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*. New York: Metropolitan – Owl Book, 70–85.
- Rosenthal, G. (1993) Reconstruction of Life Stories. In Josselson, R. – Lieblich, A (szerk.) *The Narrative Study of Lives 1*. London: Sage, 59–91.
- Szalay S. (1909) *A városi cselédkérdés*. [S.l.]: [S.n.]
- Turai T. (2014) Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. XXXI, 311–327.
- Yeates, N. (2009) *Globalizing Care Economies and Migrant Workers. Explorations in Global Care Chains*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.